

ВПЛИВ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АДАПТИВНОСТІ НА УСПІШНІСТЬ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО УМОВ ВНЗ

Метою нашого дослідження є вивчення специфіки адаптації студентів до умов виші та вплив на її успішність потенціалу адаптивності особистості.

Актуальність проблеми адаптації студентів пов'язана з тим, що зі вступом до ВНЗ юнаки й дівчата попадають у нові, незвичні для них умови, в результаті чого відбувається ламання роками виробленого динамічного стереотипу й формування нових установок, навичок і звичок. На початковому етапі навчання студенти зазнають значних складностей у навчально-пізнавальній діяльності, які вимагають сформованості пізнавальної самостійності, комунікативних умінь, ціннісних орієнтацій на педагогічну професію. При цьому одночасно ростуть протиріччя і виникають складності в становленні самооцінки, самосвідомості та формування позитивного образу Я. Створення сприятливих соціально-психологічних умов для подолання студентами ВНЗ складностей адаптації в зазначений період забезпечують єдність, безперервність навчально-виховного процесу та спадкоємність у процесі розвитку особистості.

Успіх складного пристосування студентів перших курсів як до нової системи навчання, так і до специфіки виконуваних ними різноманітних функцій багато в чому визначається станом індивідуальних психофізіологічних особливостей студентів. Саме тому актуальним є вивчення стану психофізіологічної сфери студентів у процесі їх навчання у ВНЗ.

Адаптацію більшість авторів розглядає як активний процес взаємодії індивідів у середовищі, як процес активного надбання необхідних для життя трудових навичок, знань, норм, активного самоствердження людини в житті, процес засвоєння особистістю основних норм, зразків, цінностей нового середовища [1]. Із цього погляду соціальна адаптація наближається до поняття соціалізації. Особливості адаптації студента до студентської групи пов'язані з тим, що процес адаптації відбувається одночасно з формуванням самого первинного колективу [5, – с. 44].

Специфіка адаптації пов'язана з особливостями пристосування студентів до нової системи навчання, до необхідності засвоєння більшого обсягу знань у порівнянні зі школою. Він передбачає необхідність пошуку такого змісту, форм і методів навчально-виховної роботи, за допомогою яких колективи виші змогли б усувати, попереджати й з'якшувати негативні наслідки дезадаптації, одночасно прискорюючи процес соціально-психологічної адаптації студентів.

На основі емпіричних досліджень ленінградської школи була представлена структура інтелекту дорослої людини (Б.Г.Ананьєв, М.Д.Дворяшина, Р.М. Грановська, Є.І.Степанова, В.Т.Лисовський, В.О.Якунін та ін.), що складається з основних компонентів: вербального й невербального інтелекту, мнемічного й атенційного. Були відкриті: "градієнт" розвитку; "оптимуми" інтелектуальної діяльності, що свідчать про сутнісні зміни в студентському віці.

Саме в студентському віці були виявлені оптимуми чутливості, найбільше переключення в утворенні складних психомоторних навичок, найбільша швидкість оперативної пам'яті й рішення вербально-логічних завдань. Виявилось, що в структурі інтелекту дорослої людини спостерігаються й якісні зрушення. Безперервне простежування мікрівікових зрушень у межах цього вікового діапазону показало, що він більш суперечливий, ніж передбачалося. Мнемологічне "ядро" інтелекту людини цього віку характеризується постійним чергуванням "піків" і "оптимумів", що входять в ядро цих функцій. Період студентства являє собою досить складну картину розвитку, незважаючи на стадію тимчасової стабілізації – 18-20 років – одні функції, продовжують розвиватися, інші зазнають регресу [3].

Дослідження школи Б.Г. Ананьєва показали, що структурні зміни інтелектуальної системи відбуваються під впливом різних життєвих факторів, серед яких навчання, безсумнівно, є найважливішим у студентському віці. Визначаючи загальний високий тонус інтелекту, воно стає "причиною виникнення нових надбань і якісних змін в інтелектуальній системі" [7]. Саме дорослішання більше зв'язується із соціалізацією, входженням у світ дорослих і виконанням ролей "дорослого" (Е.Еріксон, Х.Ремшидт, Дж. Левінгер, Хейманс та інші). Дослідники вважають адаптацію студентів процесом «входження особистості» в сукупність ролей і форм діяльності, убачаючи головний момент цього процесу в змістовному, творчому пристосуванні індивіда до особливостей обраної студентами професії й спеціальності за допомогою навчального процесу [1; 7].

Результатом адаптації студента, на їхню думку, є позитивне ставлення його до вибраної професії, поглинання нею, і цей результат фіксується показниками академічної успішності.

У період навчання на молодших курсах (1-3 курси) у студентів відзначаються: посилення інтернальних тенденцій у міжособистісних і виробничих відносинах (тобто в основних для психолога сферах відносин); зниження рівня загальної й особистої емпатії; посилення консервативних тенденцій у поведінці на противагу радикалізму. У них знижується бажання змінити себе відповідно до власних ідеальних образів-уявлень про себе як майбутнього спеціаліста. Факторна структура варіативних індивідуально-особистісних особливостей студентів включає фактори емпатії та професійної інтернальності [7].

На основі положення про вплив індивідуально-психологічних властивостей на процес адаптації особистості традиційно виділяють п'ять етапів адаптації.

Труднощі студента-першокурсника на першому етапі адаптації різноманітні. Вони зумовлюються наступною невідповідністю: складністю вимог ВНЗ і недостатньою готовністю до них студента першокурсника. Нова соціальна роль, нові умови життя й праці зобов'язують першокурсника щодня відвідувати навчальні лекції, брати активну участь у семінарських і лабораторно-практичних заняттях, знаходити час для самопідготовки, брати участь у суспільному житті ВНЗ, підвищувати свій культурний рівень, розумно використовувати часи дозвілля.

Труднощі адаптації в першокурсників у першому періоді пов'язані й з тим, що в них поки ще домінують ті уявлення про ВНЗ і відповідні до них відносини, сформовані ще в школі. Першокурсники не розглядають ВНЗ як умову підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Процес адаптації студентів проходить кілька етапів. Другий період адаптації (2-й рік навчання) пов'язаний зі

зміцненню статусу студента й підготовкою переходу до спеціалізації. На даному етапі студент почуває себе впевнено, проявляє почуття належності до групи, має певне уявлення про членів колективу, критично ставиться до обраної спеціальності, що виражається в переоцінці співвідношення своїх здатностей у професії; із системи його уявлень про ВНЗ випадають певні компоненти.

У третьому періоді (III, IV, V курси) процесу адаптації студент починає мислити як майбутній фахівець, у нього формуються професійні установки, здатність критичних та інтелектуальних установок студента особливо позначається на баченні перспективи майбутнього.

Результатом адаптації студента, на думку В.І.Брудного, є позитивне ставлення його до обраної професії, заглиблення в неї, і цей результат фіксується показниками академічної успішності [6].

На основі даних критеріїв В.І. Слободчиков виділяє три форми адаптації студентів-першокурсників до умов ВНЗ [6]:

- формальна, що стосується пізнавально-інформаційного пристосування до нового оточення;
- суспільна, тобто внутрішня інтеграція групи першокурсників;
- дидактична, що стосується підготовки до нових форм і методів навчальної роботи у виші.

Складніше за все проходить дидактична адаптація першокурсників, – заважають відсутність навичок самостійної роботи, самоосвіти, творчого підходу до досліджуваних дисциплін. Результат адаптації багато в чому залежить від зовнішніх і внутрішніх причин. Зовнішніми причинами виступає група, суспільство, його вплив, а внутрішніми – особистісні характерологічні й типологічні риси індивіда.

У своєму дослідженні ми розглядаємо адаптацію не тільки (і не стільки) як пристосування особистості до умов ВНЗ як до тимчасового специфічного середовища (до нових методів навчання й норм студентського колективу), але й як "входження" в спеціальність, тобто оволодіння нормами й функціями майбутньої професійної діяльності. Яка б не переважала форма адаптації в студента до ВНЗ – активна, пасивна, або формальна, дидактична, суспільна – важливо щоб вона привела до найбільш оптимального стану адаптації, в якому виробляється оптимальний режим цілеспрямованого функціонування студента в умовах виші, спрямоване на оволодіння ним знаннями й навичками, необхідними для формування його як фахівця.

Необхідно зазначити, що ми розглядаємо адаптацію як постійний процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, що зачіпає всі рівні функціонування людини.

Процес адаптації надзвичайно динамічний. Його успіх багато в чому залежить від цілого ряду об'єктивних й суб'єктивних умов: функціонального стану, соціального досвіду, життєвої установки тощо. Однак можна виділити ряд особистісних характеристик, які відрізняються відносною стабільністю й багато в чому визначають успіх процесу адаптації у всіляких умовах діяльності.

На підставі аналізу літературних даних і думки фахівців та експертів в області психодіагностики, а також за результатами експериментальних досліджень, до таких характеристик можуть бути віднесені: рівень нервово-психічної стійкості й поведінкова саморегуляція, комунікативні якості, ступінь орієнтації на загальноприйняті моральні норми поведінки. Кожна людина по-різному ставиться до тих самих подій, кожен стимул може викликати різну відповідну реакцію.

Можна виділити деякий інтервал відповідних реакцій індивіда, який буде відповідати уявленню про психічну норму, а також можна визначити деякий "інтервал" відносин людини до того або іншого явища, що стосується насамперед категорій загальнолюдських цінностей, що не виходить за межі загальноприйнятих моральних норм. Ступінь відповідності до цього "інтервалу" психічної й моральної нормативності й забезпечує ефективність процесу соціально-психологічної адаптації, визначає особистісний адаптаційний потенціал, що є найважливішою інтегральною характеристикою психічного розвитку.

Характеристику особистісного потенціалу адаптації можна одержати, оцінивши рівень поведінкової регуляції, комунікативні здатності й рівень моральної нормативності [2]

Поведінкова регуляція – це поняття, що характеризує здатність людини регулювати свою взаємодію із середовищем діяльності. Вона здійснюється в єдності енергетичних, динамічних і змістовно-значеннєвих аспектів. Основними елементами поведінкової регуляції є такі: самооцінка, рівень нервово-психічної стійкості, а також наявність соціального схвалення (соціальної підтримки) з боку довколишніх.

Іншою характеристикою, що визначає ефективність процесу соціально-психологічної адаптації й виступає як одна з основних складових особистісного адаптаційного потенціалу, є комунікативні якості людини. Оскільки людина практично завжди перебуває в соціальному середовищі, її діяльність пов'язана з умінням будувати відносини з іншими людьми. Комунікативні можливості (або вміння досягнути контакту й взаєморозуміння з навколишніми) у кожної людини різні. Вони визначаються наявністю досвіду й потреби спілкування, а також рівнем конфліктності.

Не менш важливою стороною процесу адаптації є дотримання моральних норм поведінки, що забезпечують здатність адекватно сприймати індивідом пропоновану для нього певну соціальну роль. Рівень моральної нормативності індивіда, відображають два основні компоненти процесу соціалізації: сприйняття моральних норм поведінки й ставлення до вимог безпосереднього соціального середовища [5].

Для отримання більш повного уявлення про особливості опосередкованого впливу соціально-психологічних якостей особистості на процес адаптації першокурсників до умов здобування освіти у вищому навчальному закладі нами було проведено емпіричне дослідження, задля якого обрані наступні емпіричні методи: спостереження, бесіда, метод опитування, метод аналізу продуктів діяльності; метод тестів: опитувальник К. Роджерса, опитувальник О.К. Маклакова, проективна методика незакінчених речень (авторський варіант).

Дослідження проводилося на базі Інституту психології Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (м. Одеса). Експериментальна вибірка включала 100 осіб. Проаналізовано 369 анкет досліджуваних.

Вивчались адаптаційні можливості першокурсника на основі оцінки деяких психофізіологічних соціально-психологічних характеристик особистості, що відображують інтегральні особливості психічного й соціального розвитку. До таких характеристик можуть бути віднесені: рівень нервово-психічної стійкості й поведінкова саморегуляція, комунікативні якості, ступінь орієнтації на загальноприйняті моральні норми поведінки.

У результаті проведеного нами дослідження ми отримали показники, на основі яких виявили характеристику індивідуально-психологічних адаптаційних можливостей першокурсників.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, бачимо, що тільки 13% усіх опитуваних мають високий рівень нервово-психічної стійкості й поведінкової регуляції, високу адекватну самооцінку й реальне сприйняття дійсності, 37% з них має низьку самооцінку, що негативно позначається на поведінкових реакціях.

Комунікативні здатності більшості першокурсників (58%) мають середній рівень розвитку й 18% – високий, що допомагає їм досить легко встановлювати контакти з товаришами по службі, і тільки 24% з них мають схильність до створення конфліктів у мікрогрупі.

Виходячи з отриманих даних, можна зробити висновок, що 42% студентів у період початку навчання у ВНЗ не можуть адекватно оцінити своє місце й роль у колективі, не прагнуть дотримувати загальноприйнятих норм поведінки. Більшість із них (53%) також не відчують себе комфортно в цій групі, однак вони спираючись на досвід свого минулого мають можливість зайняти своє місце в групі швидше й при цьому менше конфліктувати з довколишніми. Тільки 5% опитуваних мають високий рівень моральної нормативності, що допомагає їм адекватно оцінити себе і своє місце в групі.

Проаналізовані й узагальнені результати по шкалі адаптивних здібностей показали, що тільки 13% опитуваних досить легко адаптуються до нових умов діяльності, швидко входять у новий колектив, досить легко й адекватно орієнтуються в ситуації, швидко виробляють стратегію своєї поведінки; 47% досліджуваних агресивні й конфліктні, мають високу емоційну нестійкість, що заважає їм активно й продуктивно взаємодіяти з навколишнім середовищем; 38% з них представляють групу задовільної адаптації, успіх якої залежить від умов зовнішнього середовища, також можуть легко вступати в конфлікти.

Нами були виявлені основні взаємозв'язки між адаптивними здібностями, нервово-психічною стійкістю, комунікативними здібностями та моральною нормативністю.

Як бачимо існує тісний зв'язок між нервово-психічною стійкістю та адаптивними здібностями ($r_{\Delta 3-НПС} = 0,96$) при $t_{кр.} = 2,18$; $p = 0,05$. Виходячи з цього факту, можна зробити висновок, що чим міцніше рівень нервово-психічної стійкості першокурсника, тим більше його потенціал до розвинення адаптивних здібностей. У свою чергу, моральна нормативність має незначний вплив на розвинення адаптивних здібностей ($r_{МН-\Delta 3} = 0,64$) при $t_{кр.} = 2,18$; $p = 0,05$. Характерною рисою комунікативних здібностей першокурсників є їх тісний взаємозв'язок з нервово-психічною стійкістю ($r_{КЗ-НПС} = 0,74$) та з адаптивними здібностями ($r_{КЗ-\Delta 3} = 0,7$) при $t_{кр.} = 2,18$; $p = 0,05$. Результати відносно зв'язку моральної нормативності з нервово-психічною стійкістю ($r_{МН-НПС} = 0,34$) та з комунікативними здібностями ($r_{МН-КЗ} = 0,34$) при $t_{кр.} = 2,18$; $p = 0,05$ показали, що дотримання загальноприйнятих правил не впливає на розвинення комунікативних здібностей та міцність нервово-психічної стійкості.

Студенти в період навчання на першому курсі виявляють середній рівень адаптаційного процесу (56%). На шляху до успішного адаптаційного процесу першокурсники мають психологічні бар'єри, такі як самосприйняття (55%) та прийняття інших (57%), що може сприяти розвиненню внутрішньо-особистісного та міжособистісного конфліктів. Достатньо виразною особливістю першокурсників є їхнє прагнення до домінування, що допомагає їм висловити свою позицію стосовно подій. Ускладненням на шляху до подолання міжособистісного та внутрішньо-особистісного конфліктів припадає на низький рівень емоційного комфорту в групі (53%).

Як видно з результатів емпіричного дослідження, тільки 15% всіх досліджуваних мають високий коефіцієнт адаптивності при входженні ними в нову групу, 43% досліджуваних – низький коефіцієнт адаптивності, 42% – середній.

Одержані результати емпіричного дослідження можуть використовуватися практичними психологами з відділів соціально-психологічної служби ВНЗ. Перспективою нашого подальшого дослідження є розробка програми для здійснення психологічного супроводу процесу адаптації студентів-першокурсників до умов ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Д. А. О понятии адаптации. Исследование адаптации студентов к условиям учебы в вузе / Д. А. Андреева // Человек и общество. — М., — 1983. — Вып. XI-II. — С. 44-50.
2. Водопьянова Н.Е. Активная жизненная позиция личности и профессиональная адаптация в условиях социально-экономического кризиса // Психологические проблемы самореализации личности / Н.Е. Водопьянова. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 1998. — Вып. 2. — С. 37 – 40.
3. Грановская Р.М., Никольская И.М. Защита личности: психологические механизмы / Р.М. Грановская, И.М. Никольская. — СПб.: Знание, 1999. — 352 с.
4. Налчаджян А.А. Личность: групповая социализация и психическая адаптация / А.А. Налчаджян. — Ер.: изд-во АН АрмССР, 1988, — 357 с.
5. Реан А.А. К проблеме социальной адаптации личности / А.А. Реан // Вестник СПбГУ, 1995. — Сер. 6, — Вып. 3., — С. 26-35.
6. Слободчиков В.И. Переживание одиночества в контексте проблем психологической адаптации студентов психолого-педагогических вузов / В.И. Слободчиков // Психологическая наука и образование. — 2005. — №4., — С. 53 – 67.
7. Шустова Н.Е., Грищенко В.В. Социально-психологическая адаптация молодежи и отношение к социальным нормам / Н. Е. Шустова, В. В. Грищенко // Психологический журнал, — 2007. — №1. — С. 35 – 42.

Подано до редакції 25.03.09

РЕЗЮМЕ

У статті розкриваються результати дослідження специфіки адаптації студентів до умов навчання у ВНЗ, а також вплив потенціалу адаптивності особистості студента на успішність його адаптації.

Ключові слова: адаптація, условия обучения в ВУЗе, успешность, потенциал адаптивности личности.

А.П. Шахвердова

ВЛИЯНИЕ ЛИЧНОСТНОГО ПОТЕНЦИАЛА АДАПТИВНОСТИ НА УСПЕШНОСТЬ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ К УСЛОВИЯМ ВУЗ

РЕЗЮМЕ

В статье раскрываются результаты исследования специфики адаптации студентов к условиям обучения в ВУЗе, а также влияние потенциала адаптивности личности студента на успешность его адаптации.

Ключевые слова: адаптация, условия обучения в ВУЗе, успешность, потенциал адаптивности личности.

SUMMARY

The article presents some results of research on specificity of students' adaptation for conditions of education at high school, and demonstrates influence of adaptation potential of student's personality on efficacy of his adaptation.

Keywords: adaptation, conditions of education at high school, efficacy, adaptation potential of personality.
